

ПРОБЛЕМИ ВАСПИТНОГ РАДА

Др Марина Арсеновић-Павловић
Мр Зорана Јолић
Наташа Буха-Ђуровић
Факултет за специјалну едукацију и
рехабилитацију
Београд

UDK-376.6.(376.74)
Изворни научни рад
НВ.LVII.2.2008.
Примљен: 9. II 2008.

СОЦИЈАЛНА БЛИСКОСТ И ОПИС ОСОБИНА СРБА КОЈЕ ИМ ПРИПИСУЈУ ДЕЦА РОМА ИНТЕРГРИСАНА У РЕДОВНЕ ШКОЛЕ

Резултати које овде саопштавамо део су резултата поновљеног истраживања које је првобитно изведено у једној школи, а потом проширено на 23 школе на територији Београда, на већем узорку испитаника и са већим бројем студената-истраживача. Предмет испитивања били су квалитет дружења и особине које деца Рома приписују деци већинског народа, и социјална блискост с њима. Половина деце даје неутралан, нешто мање позитиван, а веома мали проценат негативан опис већинског народа. Сва деца су у опис уврстила особине личности, скоро сва одлике понашања, мање од половине одлике физичког изгледа, док десетина у опис укључује поседовање неке имовине. У учесталости навођења одређених особина нису утврђене значајне полне разлике, иако девојчице чешиће дају позитиван опис већинског народа. Деца Рома показала су високу спремност за ступање у односе различитог степена блискости са децом већинског народа. Резултати поновљеног слажу се са налазима првобитног истраживања. Разлика је у већој социјалној блискости деце Рома интегрисане у редовни школски систем са децом већинског народа, у односу на ученике који се школују у сегрегираним условима (прво истраживање). Резултати имају значајне импликације за рад и образовање различитих профила стручњака и сугеришу примену позитивних стратегија у образовању Рома на свим нивоима школовања.

Кључне речи: социјална блискост (дистанца), деца Рома, професионално знање, иницијално образовање студената.

SOCIAL CLOSENESS AND FEATURES THAT ROMA SCHOOL CHILDREN ASSIGN TO SERBS

Abstract *The results that we present here represent a part of the results of a repeated research, originally performed in one school and then extended to 23 schools in Belgrade, including a larger sample and a greater number of students-researchers. The subject of the research was: the quality of relations, the level of social closeness, and features that Rom children assign to children of the majority nation. Half the children gave neutral, a bit less of them somewhat less positive, and a very small percentage of children gave negative descriptions of the majority nation. All children included personality traits in their descriptions; almost all included behaviour patterns; less than a half physical appearance; while only about ten children included material possessions. The frequency of particular features did not show any gender differences, although girls seem to have somewhat more positive views of the majority nation. Rom*

children demonstrated a high level of readiness to engage in relationships of various degrees with children of the majority nation. The results of re-examination were in accordance with the results of the original research. Rom children who are integrated in regular schools with children of the majority nation develop greater social closeness with them than the children who gain their education in segregated conditions (the first research). The results bear significant implications for work and education of different profiles of practitioners and call for application of positive strategies in Rom education at all educational levels.

Keywords: social closeness (distance), Rom children, professional knowledge, initial pre-service education.

Увод

Један од главних циљева овог пројекта је да се на Факултету створе услови за развој каријера Рома, што би довело до решавања низа проблема, као што су: јачање њиховог културног идентитета, економско и политичко оснаживање, образовање деце, запошљавање и повећавање животног стандарда уопште. У очувању ромске културе значајни су удружени напори професионалаца Рома и професионалаца не-Рома.

Сматрамо да би специјални едукатори за рад с особама са тешкоћама у менталном развоју и специјални педагози за превенцију и третман поремећаја у друштвеном понашању требало да се образују пре свега у области специфичности образовања и васпитања деце Рома и очувања ромске културе по посебно урађеним програмима који за сада не постоје.

Наиме, наша пракса и истраживања (Арсеновић-Павловић, Савић, 1997), као и извештаји НВО "Save the Children" и Уницефа показују да се велики број деце Рома образује у специјалним школама за ментално заосталу децу. Испитивања међутим, показују да је то мање квалитетан начин образовања деце Рома и да садржи претпоставку одустајања од будућег даљег школовања. Такође, према искуствима стручњака, у великој већини случајева реч је о деци просечне интелектуалне способности. Услед неодговарајућег педагошко-психолошког приступа, који не узима у обзир специфичности стилова живота, система вредности и језичку баријеру, велики број деце Рома не успева да постигне задовољавајући успех у редовним школама и напушта школовање већ после четвртог или петог разреда. Девојчице се рано удају и рано ступају у сексуалне односе, па већ у адолесцентном узрасту постају мајке.

Због високе стопе наталитета, ургентни су пројекти у којима се врши интеграција (и инклузија) деце Рома.

Будући едукатори деце Рома требало би да познају психолошке особности ромског народа и његову културу (нпр., неки од ромских језика, обичаје, уметност, религију). Такође, морали би да имају у виду психолошке и социолошке специфичности деце Рома и ромског домаћинства.

Варијабле које би требало уврстити у програме за подучавање едукатора су: вишејезичност детета и породице, образовање и занимање родитеља, здравствени статус, узраст, услове становања, структуру и величину породице, као и динамику односа у породици (и домаћинства у целини), вероисповест, прихваћеност норми грађанског друштва, уклопљеност у локалну и ширу друштвену заједницу, полне и генерацијске разлике и неке карактеристике насеља (када су формирана, како су настајала, где су лоцирана, удео младих и старих становника итд.).

Заступамо став да је једини исправан приступ у образовању и васпитању деце Рома индивидуални приступ и стога предлажемо подучавање будућих едукатора индивидуалним принципима педагошко-психолошког рада. Специјални едукатори треба да буду обучени да примене минимално десет од ових принципа и њихових комбинација у раду са децом Рома (Арсеновић-Павловић и сар., 2006).

Акциона истраживања која спроводимо од 1999. године имају за циљ да развију педагошку компетенцију студената за будући професионални рад с децом Рома. У тим истраживањима смо прикупили податке о: етничким стереотипима о Ромима код студената дефектологије и психологије, знању студената о Ромима и њиховој социјалној дистанци, социјалној дистанци између студената и деце, као и између саме деце Рома и не-Рома (Арсеновић-Павловић и сар., 2003; Арсеновић-Павловић и сар., 2002).

У овим радовима смо препознали истраживачке проблеме којих нисмо били свесни на почетку њиховог спровођења.

Методологија истраживања

Узорак истраживања и инструменти

Узорак овог истраживања чинила су 143 ученика Рома (50,3% дечака, 49,7% девојчица) нижег школског узраста.

Подаци су добијени применом структурисаног интервјуа посебно конструисаног за једно раније истраживање. Постављена питања се грубо могу поделити у два сегмента, један који испитује начин на који деца Рома опажају и описују припаднике већинског народа и њихов однос према Ромима и други који у форми адаптиране Богардусове скале утврђује социјалну блискост (дистанцу) ове деце са децом припадника већинског народа.

Испитивачи су били обучени студенти друге године Факултета за специјалну едукацију и рехабилитацију, који су у истом периоду у току школске 2004/05. године обављали слично испитивање наставника и ученика већинског народа у истим школама.

Резултати истраживања

Када је реч о особинама које деца Рома приписују припадницима већинског народа, подаци су анализирани у неколико sukcesивних корака.

Првобитно је сачињена листа особина које су испитани ученици наводили, а потом су оне категорисане у четири веће категорије: особине личности (персоналне одлике), одлике понашања, физички изглед и имовина и утврђена учесталост њиховог јављања (табела бр. 1).

Табела 1. Учесталост навођења одређене категорије особина

Присуство у опису	Особине личности		Одлике понашања		Физички изглед		Имовина	
	N	%	N	%	N	%	N	%
наведене	143	100	123	86,0	51	35,7	14	9,8
нису наведене	0	0	20	14,0	92	64,3	129	90,2
Укупно	143	100	143	100	143	100	143	100

Сва испитана деца у свој опис уврстила су особине личности, 86% наводи карактеристике понашања, одлике физичког изгледа наводи 35,7 % ученика, док у свој опис већинског народа поседовање одређене имовине укључује 9,8% ученика.

Припаднике већинског народа деца Рома најчешће опажају као добре (89,01%), вредне (53,12%), лоше (36,35%), дружељубиве (21,67%) и лење (16,08%). Најчешће навођени облици понашања припадника већинског народа спадају у облике вербалног (51,73%) и физичког насиља (32,85%), некултурно (26,56%) и културно (17,47%) опхођење, као и спремност да се помогне другима (20,97%). Када је реч о спољашњем изгледу, деца Рома припаднике већинског народа најчешће опажају као лепе (21,67%), чисте (18,17%) и лепо обучене (8,39%). Лепе куће (6,29%) и новац (4,19%) најчешће су навођене у категорији имовина.

Разноврсност особина у оквиру сваке од категорија усклађена је са учесталашћу њиховог навођења.

Како би се утврдиле квантитативне и квалитативне одлике описа припадника већинског народа који дају деца Роми, утврђени су број наведених особина и валенца укупног описа. Када је реч о валенци описа, они су на основу односа броја садржаних позитивних и негативних особина категорисани као позитивни, неутрални и негативни.

Као неутрални су класификовани они описи у којима је наведен подједнак број позитивних и негативних особина, или они у којима је експлицитно наведено да међу припадницима већинског народа има разли-

читих људи (нпр., када би дете рекло: “има и добрих и лоших”, “неки су паметни, а неки глупи”, “неки су фини, а неки безобразни” и сл.)

Просечан број особина који испитаници наводе је 6,83, при чему је минималан број наведених особина био један, а максималан чак деветнаест. При том је нешто преко половине деце навело између три и шест особина.

Као што се види из табеле бр. 2, мали број испитане деце има негативну слику припадника већинског народа, половина даје неутралан, док преко 40% има позитивно виђење припадника већинског народа.

Табела 2. Валенца описа припадника већинског народа

Валенца описа	N	%
негативан опис	4	2,8
неутралан опис	75	52,4
позитиван опис	64	44,8
Укупно	143	100

Истовремено је испитано мишљење деце Рома о ставу који припадници већинског народа имају према Ромима и на сличан начин су њихови одговори подељени у три упоредне категорије (табела бр. 3).

Табела 3. Валенца перципираног става већинског народа према Ромима

Валенца става	N	%
негативно	69	48,3
неутрално	20	14,0
позитивно	25	17,5
не знам	29	20,3
Укупно	143	100

Скоро половина испитане деце сматра да припадници већинског народа имају изразито негативан став према Ромима (“мисле да смо глупави и прљави”, “мисле да смрдимо”, “не воле нас”, “они нас мрзе”, “мисле да само крадемо” итд.). Скоро петина испитаника сматра да је то мишљење позитивно, док 20% изјављује да не зна одговор на ово питање.

Коначно, на основу података добијених адаптираном Богардусовом скалом утврђено је да испитана деца Рома показују високу спремност да ступе у све типове односа са децом припадника већинског народа (табела бр. 4).

Табела 4. Социјална блискост / дистанца (рангирана од највеће до најмање)

Тип односа	M'	sd
Дружење у школи	1.94	.51
Помоћ у невољи	1.92	.56
Одлазак на рођендан	1.89	.59
Седење у клупи	1.87	.64
Живот у истој згради	1.75	.77
Дружење ван школе	1.52	.91
Заљубљивање	1.22	.97
Укупни скор блискости	12.12	3.35

Готово сва испитана деца би се дружила у школи, помогла у невољи, ишла на рођендан и седела у клупи, нешто мање деце желело би да живи у истој згради и да се дружи ван школе, док су најмање спремни на заљубљивање.

Међугрупне разлике и повезаност варијабли утврђене су анализом варијансе и тестом.

Анализа варијансе показала је да између девојчица и дечака Рома нема значајних статистичких разлика у броју наведених особина и учесталости навођења издвојених категорија особина. Нису утврђене ни полне разлике у социјалној блискости, како укупној, тако и у појединачним односима.

Међутим, показало се да је пол повезан са валенцом датог описа припадника већинског народа. Девојчице чешће дају позитиван, а дечаци неутралан опис припадника већинског народа (табела бр. 5).

Табела 5. Укрштање пола са валенцом описа

		N	Квалитет описа			df	sig.	
			негативан	неутралан	позитиван			
Пол	мушки	N	3	44	25	6.309	2	.043
		%	4,2	61,1	34,7			
	женски	N	1	31	39			
		%	1,4	43,7	54,9			

Остала укрштања показала су да нема повезаности између пола и опаженог става припадника већинског народа према Ромима, дечаци и девојчице имају подједнако негативан став.

¹ Максималан скор на тростепеној скали био је 2 (одговор који указује на изражену спремност за ступање у одређени однос).

Када је реч о осталим међугрупним разликама, једина статистички значајна разлика утврђена је између валенце описа и спремности за дружење ван школе. Деца која негативно описују припаднике већинског народа изражавају статистички значајно мању спремност да се друже ван школе са децом већинског народа у односу на децу Рома чији је опис класификован као неутралан и позитиван.

Поред тога, утврђено је да нема повезаности између валенце датог описа и опаженог става припадника већинског народа према Ромима.

Закључци и дискусија

Скуп особина који деца Рома приписују припадницима већинског народа наликује у знатној мери оном скупу особина који је утврђен у првобитном истраживању. Спремни да помогну, добри, лепо се играју, послушни, воле да се свађају, не воле Роме, вређају Роме тада су били најчешће навођени атрибути припадника већинског народа (Арсеновић-Павловић и сар., 2003). Нови опис више се разликује квантитативно него квалитативно. У овом истраживању деца су у просеку наводила већи број особина, али се оне по садржају могу сврстати у исте категорије (личне особине, одлике понашања, физички изглед, имовина).

Подаци овог истраживања разликују се од претходног и према опаженом ставу припадника већинског народа према Ромима. Деца од које смо добили податке у другом испитивању чешће имају не негативан став (48,3%) и неутралан (14,0%) у односу на децу испитану у првом истраживању (34,91% и 9,52%), и то на уштрб позитивног става и незнања о томе какав је тај став.

Један од значајних налаза истраживања, чији су резултати приказани у овом раду, односи се на повезаност између пола испитаника и датог описа припадника већинског народа. Девојчице чешће дају позитиван, а дечаци неутралан опис припадника већинског народа, иако у броју особина којима их описују и учесталости навођења различитих категорија особина нису утврђене значајне полне разлике. Истовремено, деца која негативно описују припаднике већинског народа изражавају знатно мању спремност да се друже ван школе са њиховом децом.

У табели бр. 6 приказани су резултати испитивања социјалне блискости у оригиналном и реплицираном истраживању.

Ранг који заузима сваки од испитиваних односа остао је непромењен, али је готово код свих дошло до повећања процента деце Рома која би у њих ступила са децом припадника већинског народа.

**Табела 6. Упоредни приказ резултата испитивања социјалне блискости/
дистанце у два истраживања (по рангу)**

Тип односа	реплицирано истраживање (%)	оригинално истраживање (%)
Дружење у школи	94.40	82.52
Помоћ у невољи	93.00	81.00
Одлазак на рођендан	90,90	79,40
Седење у клупи	91,60	79,00
Живот у истој згради	84.60	66.70
Дружење ван школе	70.60	63.48
Заљубљивање	56.60	61.90
Величина узорка	N ₂ = 143	N ₁ =63

Напомена: Узорак N2 су чинила деца млађих школских разреда из 23 редовне основне школе, док су узорак N1 сачињавала деца од I до VIII разреда из само једне основне школе са територије Београда.

Намеће се питање да ли је заиста дошло до повећања социјалне блискости, односно смањења социјалне дистанце, или иза утврђене промене стоје неки други фактори.

Сматрамо да, чак и да је дошло до промене, она објективно не може да буде изражена у толикој мери. За објашњењем добијених разлика најпре треба трагати у карактеристикама узорака испитане деце.

Деца Рома (64) која су испитана у оригиналном истраживању похађала су исту школу, потичу из сегрегираних средина тзв. “слама” (орловско насеље) и представљају прилично хомогену групу. Сегрегирани становање и релативно сегрегирани школовање створили су специфичну атмосферу у школи, а вероватно и свест ове деце о удаљености (различитости) од вршњака из већинског народа. С друге стране, деца Рома у поновљеном испитивању (N=143) похађала су 23 различите школе у којима већинску популацију чине деца већинског народа и представљају доста хетерогену групу, како према условима становања, тако и према материјалном и образовном статусу родитеља и пореклу. Пошто ова деца нису сегрегирани по месту становања и школовања, приморани су на веће прилагођавање захтевима доминантне културе, услед чега испољавају јачу социјалну блискост и дају богатији опис припадника већинског народа.

Импликације и примена резултата

Због доминације младог становништва ромског порекла у сегрегираним насељима и због високе стопе наталитета, постоји ургентна потреба за повезивањем свих профила стручњака који се баве ромском проблематиком и њиховог синхроног деловања у пружању помоћи и стварању услова за суштинску интеграцију и повремену инклузију. То подразумева да стручни сарадници у школи, као и учитељи и наставници, морају имати одређене професионалне компетенције које треба да стекну још на основним студијама.

Нужан услов успешне интеграције деце Рома, не само у образовни систем, већ у ширу друштвену заједницу, јесте позитивна дискриминација студенткиња и студената Рома код селекције кандидата за ове студије. Они треба да се образују под посебним условима друштвене подршке на факултетима који образују учитеље, васпитаче, педагоге, психологе, специјалне едукаторе, социологе, социјалне раднике, правнике, лекаре и сл.

Програми и уџбеници на факултетима на којима се образују поменути профили стручњака морају садржати знања о људској разноврсности, развојном контекстуализму, проблемима везаним за етничку припадност итд. Проблем у састављању оваквих програма и курсева је у мањку емпиријске грађе (чињеница), али и у доминантним парадигмама психологије, педагогије и других дисциплина. И код нас је, као и у Америци, интеркултурализам недовољно значајна тема и у образовању и у истраживањима (Арсеновић-Павловић, 2003).

Поред тога, још увек не постоји задовољавајућа научна терминологија за описивање онога што се дешава у реалности истраживача и феномена који испитује. Пример истраживачког проблема је ситуација да неки директори школа и наставници хвале децу и тврде да нема сукоба међу њима, а други не дозвољавају оваква истраживање у школи зато што га схватају као повод за међунационалне сукобе.

На нивоу непосредног васпитно-образовног рада треба ојачати предшколски систем васпитања за што већи обухват деце Рома. Такође, треба уградити интеркултуралне садржаје у образовне програме почев од најранијих узраста како би деца упознала различите услове живота, обичаје и културу њихових вршњака Рома.

Чланови стручне службе у школи треба да трагају за узроцима конфликта међу децом, као и да реагују у складу са својим професионалним одговорностима на сваки облик вербалне и физичке агресије и дискриминације, при чему је предуслов за професионално деловање развијање стручне и научне критике и етике.

Напомена: Овај рад је део вишегодишњег пројекта “Социокултурни хендикеп и надокнађујуће образовање” започетог 1999. године на некадашњем Дефектолошком факултету, који се сада зове Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију.

Литература

- Арсеновић-Павловић, М., Маћешић-Петровић, Д., Буха-Ђуровић, Н., Јолић, З., Новаковић-Николић, Ј. (2006): Нова концептуализација васпитања и образовања деце Рома, *Београдска дефектолошка школа*, бр. 3., стр. 189–206.
- Арсеновић-Павловић, М., Петровић, Н., Буха, Н., Јолић, З. (2003): Развијање социјалне блискости са децом (Рома) кроз акциона истраживања социјалне дистанце између “истраживача” и деце, и саме деце, *Београдска дефектолошка школа*, бр. 1–2., стр. 187–206.
- Арсеновић-Павловић, М. (2003): Школа и деца из социјално депривираних средина, *Уважавање различитости и образовање (168–176)*, Београд: Институт за педагошка истраживања.
- Арсеновић-Павловић, М., Петровић, Н., Буха, Н., Јолић, З. (2002): Социјална дистанца према Ромима и образложења дистанце студената дефектологије и психологије. Рад саопштен на VIII научном скупу Емпиријска истраживања у психологији. Књига резимеа, стр. 31, 7. и 8, фебруар 2002., Филозофски факултет у Београду.
- Арсеновић-Павловић, М., Савић, С. (1997): Образовање ромске деце у садашњој школи, *Београдска дефектолошка школа*, бр. 2, стр. 105–118.
- Ђорђевић, Д. и сар. (2002): *Социологија ромског идентитета*, Ниш: Ромолошка библиотека Комрен.
- Мацура, В., Вуксановић, З. (2003): *Депонија ка бољој будућности*, Београд: Друштво за унапређивање ромских насеља.
- Савић, С., Митро, В. (2006): *Школа ромологије*, Нови Сад: Универзитет у Новом Саду.
- Чворовић, Ј. (2004): *Приповедање Рома/Цигана: Од беде до културе*, Београд: САНУ.
- Чолак, А. (приредила) (2007): *Повреда права Рома у Србији*, Београд: Центар за права мањина.